

ЦІННІСТЬ ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Наталія ПАРХОМЕНКО

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу Інституту держави і права
імені В.М. Корецького Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Важливість правопорядку, його значення для розвитку суспільства, держави та права, детерміноване його властивостями та визначається сутністю і змістом права як можливості і засобу досягнення правомірним шляхом законного результату, через трансляцію тих принципів та цінностей, які в ньому закладені. З огляду на складність правопорядку як явища соціальної дійсності, його нормативно-ціннісні орієнтації розглядаються як його здатність формувати та забезпечувати загальні можливості реалізації особистих, суспільних та державних прав, свобод та інтересів, як суспільно очікуваний результат.

Правовий порядок характеризує якісний рівень соціального буття, стан суспільних відносин, який утворює атмосферу надійності життєдіяльності соціуму та індивідів. Правовий порядок має високу соціальну цінність через те, що упорядкованість, передбачуваність і стабільність соціального буття відкриває можливість більшості людей нормально здійснювати свої найважливіші життєві функції – вчитися, працювати, створювати сім'ю, народжувати й виховувати дітей, користуватися власністю, реалізовувати свої здібності і таланти та ін. У системі правових цінностей правовий порядок посідає чільне місце: правова упорядкованість суспільного життя є не тільки засобом, але й метою стабільного, організованого, передбачуваного буття людини. Тому, будучи правовою цінністю, правовий порядок одночасно є і соціальною цінністю, яка не є тільки похідною від соціальної цінності права¹.

На відміну від цього, відсутність правопорядку зумовлює порушення прав і свобод громадян, їх незахищеність, розбалансування державної влади, загострення відносин між державою і громадянином, що можуть переходити у відкриті конфлікти та ін. Особливо проблема

¹ Крижанівський А.Ф. Правовий порядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження). – Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д. ю. н. Одеса, 2009. С. 31 .

відсутності правопорядку загострюється в умовах надзвичайного або військового стану².

Слід погодитися, що політична стабільність та правовий порядок є важливими складовими демократії. Однак, іноді країні доводиться стикатися з особливими ситуаціями, які можуть вимагати відповідних рішень, швидких дій, що в умовах демократії мають бути сумісними з конституцією. На такі випадки доктрина конституціоналізму³ передбачає можливості введення екстраординарних режимів, переважно – воєнного стану та надзвичайного стану, котрі є «інструментами реагування на виникнення екстремальних умов»⁴.

В науці наразі сталим є підхід, згідно з яким правовий режим визначають як сукупність правових відносин, засобів і методів реалізації державної влади, взаємодії держави і громадянського суспільства на певному історичному етапі та поділяють за різними критеріями, в тому числі на звичайні та надзвичайні правові режими.

Надзвичайні правові режими виникають за надзвичайних або екстремальних обставин. В теорії зазвичай виділяють три типи екстремальних умов: (1) пов'язані з насильством чи застосуванням сили (воєнний стан, війна, збройне повстання, терористичні атаки тощо), (2) природні і техногенні катастрофи та (3) політичні або економічні кризи⁵.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки,

² Пархоменко Н.М. Нормативно-ціннісні інтерпретації правопорядку. *Правопорядок і правовий режим в Україні*. Наукова монографія / Кер. авт. колективу А.О. Селіванов. – К.: Логос, 2022. – 292 с. 26.

Олександр Водяніков. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди / №4/2021 Український часопис конституційного права. URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.2>.

³ Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. Вісник Львівського університету. Серія юридична, 2015. Вип. 61, С. 248-250. URL: <http://doi.org/10.30970/vla.2015.61.228>.

⁴ Олександр Водяніков. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди / №4/2021 Український часопис конституційного права. URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.2>.

⁵ Salzberger E. 'The Rule of Law Under Extreme Conditions and International Law: A Law and Economics Perspective', in Thomas Eger, Stefan Oeter, Stefan Voigt eds., *The International Law and the Rule of Law Under Extreme Conditions*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017. P. 23.

усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Таким чином, воєнний стан як різновид надзвичайного режиму є ситуацією, що спричиняє серйозне порушення функціонування політичної системи чи правопорядку, що загрожує їх існуванню⁶. Коли громадська безпека під серйозною загрозою, може виникнути потреба в швидких і рішучих діях, які не можуть, можливо, чекати темпу звичайного конституційного порядку. Це, дійсно, є центральною дилемою ліберального конституційного уряду. Права і захист, які вона забезпечує і зберігає, можуть перешкодити уряду ефективно і енергійно реагувати на ворогів, які зруйнують ці права і, можливо, навіть сам конституційний лад⁷.

За таких обставин відбувається формування нових правових установок та уявлень, змінюється чинне законодавство, суспільство і держава живуть у новій реальності, яка потребує інших правових механізмів та регуляторів, перерозподілу певних владних повноважень, посилення інституційної складової механізму держави тощо. У зв'язку із цим змінюється аксіосфера правопорядку в аспекті обмеження прав і свобод громадян. Коли держава виходить насамперед із загальних інтересів та визнає їх пріоритетними щодо особистих, спрямовуючи всі можливі соціально-економічні та політичні важелі на відновлення та зміцнення обороноздатності країни, збройних сил з метою здобуття перемоги і забезпечення національної безпеки.

Зокрема, частиною другою статті 64 Конституції України визначено: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції». Таким чином, в результаті переоцінки цінностей за надзвичайних умов, держава обмежуючи права, тимчасово змінює або корегує аксіологічні аспекти, формуючи новий правопорядок.

При цьому варто наголосити, що правовий режим воєнного стану як ніколи потребує стабільного правопорядку, чіткого виконання правових приписів, встановлення режиму законності, визначеності та передбачуваності правового регулювання. Саме проблема забезпечення

⁶ Олександр Водянніков. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди / №4/2021 Український часопис конституційного права. <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsionalizm-ekstremalnykh-umovakh-ustanovcha-vstanovlena-vlada-kryzovi-periody/>

⁷ Ferejohn J., Pasquino P. The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers. International Journal of Constitutional law. 2004. Vol. 2, No. 2. P. 210-211.

стабільної правотворчої та правореалізаційної діяльності, нездатності держави в повній мірі до виконання покладених на неї завдань спотворює задекларовані правові механізми забезпечення правопорядку та знецінює його роль та призначення, що призводить до розбалансування правового режиму. Правові механізми втрачають властивості врегулювання відносин та забезпечення безконфліктного існування суспільства. Відбувається перехід від сили права до права сили. Саме тому в умовах надзвичайного чи військового стану стабільність правопорядку має відносний характер та може змінюватися залежно від соціально-політичних внутрішньодержавних та зовнішніх обставин. Встановлений правовий режим як прояв правопорядку може бути різним на підконтрольних та непідконтрольних державі територіях. Втім, завданням держави є гарантування можливого обсягу прав і свобод громадян, захист їх інтересів, створення умов для забезпечення стійких психологічних установок та ідейних переконань у виконанні державою своїх повноважень, а громадянами – обов'язків. Відповідно відновлення цінності права як цивілізованого засобу вирішення спору може забезпечити демократичний правовий розвиток суспільства та держави за будь-яких обставин⁸.

Таким чином, ведучи мову про цінність правопорядку в умовах воєнного стану варто відзначити його упорядковуючий та стабілізуючий вплив на розвиток економіки, в т.ч. різних форм власності, державного управління, можливість поєднання приватного і публічного інтересів, визначення правоздатності, дієздатності та деліктоздатності суб'єктів суспільних відносин та ін.

За даними Спілки українських підприємців (СУП), тільки у перший рік після повномасштабного вторгнення в Україні постраждали або зупинили роботу понад 86% малих та середніх підприємств. А між тим, кожне закрите через бойові дії підприємство – це не просто майнові збитки. Це втрачені робочі місця, недоотримані податки, зруйновані долі та плани. Особливо важка ситуація склалася в регіонах, які опинилися в епіцентрі воєнних дій⁹.

Саме збереження та підтримка правопорядку уможливорює запровадження правових механізмів переміщення підприємств на безпечні території та відновлення їх діяльності. Відповідно релокація є одним із засобів упорядкування суспільних відносин в умовах правового режиму воєнного стану, забезпечення та реалізації інтересів як окремих громадян так і держави загалом.

⁸ Пархоменко Н.М. Нормативно-ціннісні інтерпретації правопорядку. *Правопорядок і правовий режим в Україні*. Наукова монографія / Кер. авт. колективу А.О. Селіванов. – К.: Логос, 2022. – 292 с. 32

⁹ Запаранюк Р. Релокація бізнесу – шанс на виживання та розвиток. 21 червня 2024. <https://epravda.com.ua/columns/2024/06/21/715542/>